

УДК 343.2/7:343.241(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.107>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ВИПРОБУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Чекмарьова І.М.,*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3167-2144*

Чекмарьова І. М. Поняття та зміст випробування у кримінальному законодавстві.

Ця стаття присвячена аналізу концепції та юридичної природи випробувань у кримінальному законодавстві України. У дослідженні акцент робиться на розумінні випробувань як форми кримінально-правового впливу, яка поєднує в собі елементи покарання та можливості виправлення для засуджених. Враховуючи історичний контекст та сучасні реалії кримінального законодавства, автор розглядає еволюцію інституту випробувань, від звільнення від покарання за винність у незначних злочинах у дореволюційному періоді до умовного засудження та відстрочки виконання вироку в незалежній Україні. Особливу увагу приділено змінам, які відбулися після прийняття Кримінального кодексу України у 2001 році, який зазначив значне розширення застосування покарань без позбавлення волі та визначив нові правові рамки для випробувань. Стаття також розглядає різні правові інтерпретації та наукові підходи до визначення сутності випробування, наголошуючи на неоднозначності та складності цього інституту. У статті проводиться аналіз поняття «випробування» у контексті кримінального законодавства з врахуванням думок визначних науковців. Автор ставить перед собою завдання дослідити сутність цього терміну, об'єкт та предмет його регулювання в кримінальному законодавстві. Виявлено, що інститут випробувань в Україні розвивався менш інтенсивно порівняно з західними країнами, і його формування почалося з прийняттям Кримінального кодексу України у 2001 році. Стаття вказує на етапи становлення та розвитку інституту умовного засудження (випробувань) в незалежній Україні, зокрема підкреслює перехід до нового підходу до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі.

Стаття аналізує інститут кримінального права України – звільнення від покарання та його відбування, зокрема у контексті умовних звільнень. Розділ XII Кримінального кодексу України розглядає різні види звільнення. Особливу увагу приділяють умовним звільненням, пов'язаним із виконанням особою конкретних вимог протягом випробувального періоду. Стаття освітлює про-

цедуру застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням та акцентує увагу на ролі суду та обов'язках засудженого. Звертається увага, що різні правозахисники мають різні тлумачення терміну «випробування».

Ключові слова: випробування, Кримінальний кодекс України, умовне засудження, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Chekmarova I. Concept and content of probation in criminal legislation.

This article is dedicated to analyzing the concept and legal nature of probation in Ukrainian criminal legislation. The study focuses on understanding probation as a form of criminal-legal influence that combines elements of punishment and opportunities for rehabilitation for the convicted. Considering the historical context and contemporary realities of criminal legislation, the author examines the evolution of the probation institute, from the release from punishment for minor crimes in the pre-revolutionary period to conditional sentencing and suspension of the sentence in independent Ukraine. Particular attention is given to the changes that occurred following the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, which marked a significant expansion of non-custodial punishments and defined new legal frameworks for probation. The article also explores various legal interpretations and scientific approaches to defining the essence of probation, emphasizing its ambiguity and complexity. The article analyzes the concept of «probation» in the context of criminal legislation, taking into account the perspectives of prominent scholars. The author aims to investigate the essence of this term, its object, and the subject of regulation in criminal legislation. It is revealed that the institution of probation in Ukraine developed less intensively compared to Western countries, with its formation commencing with the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001. The article highlights the stages of the establishment and development of the probationary system in independent Ukraine, emphasizing the transition to a new approach to penalties not associated with imprisonment.

The study scrutinizes the institution of criminal law in Ukraine – release from punishment and its serving, particularly in the context of conditional releases. Section XII of the Criminal Code of Ukraine examines various forms of release. Special attention is given to conditional releases linked to the fulfillment of specific requirements during the probationary period. The article elucidates the procedure for applying release from punishment with probation, emphasizing the role of the court and the obligations of the convicted individual. It notes that different human rights advocates have different interpretations of the term «probation.»

Key words: probation, Criminal Code of Ukraine, suspended sentence, exemption from punishment, exemption from serving a sentence with probation.

Актуальність проблеми дослідження.

Кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність і покарання традиційно вважаються ключовими категоріями в науці кримінального права, і їх системоутворююча роль визнана не лише в кримінальному процесі, кримінально-виконавчому праві, кримінології та криміналістиці.

Протягом численних років особливу увагу вчених привертала два основних явища: злочин (кримінальне правопорушення) і покарання. Через переконаність у вирішальній важливості цих проблем, ці правові явища були інтенсивно вивчені, а покарання визнано основним засобом реагування на вчинене кримінальне правопорушення. Тісний зв'язок між кримінальним правопорушенням і покаранням, що існував століттями, не був порушений до тих пір, поки інші кримінально-правові явища не стали актуальними на певному етапі суспільного розвитку.

Однією з юридичних формацій, що вимагали перегляду взаємозв'язку кримінального правопорушення і покарання, виявилася кримінальна відповідальність. Починаючи з кінця 80-х років ХХ століття, коли домінувала думка, що кримінальна відповідальність – це процес «застосування і реалізації кримінального покарання», зараз спостерігається тенденція до розширення її концепції.

Враховуючи розуміння сутності кримінальної відповідальності як негативної оцінки кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, деякі вчені розглядають її зміст як сукупність різних за своїм обсягом і характером правових обмежень та настанов. У змістовній частині кримінальної відповідальності виділяють дві взаємозалежні структури: каральні правообмеження та некаральні заходи кримінально-правового характеру, такі як умовне засудження, відстрочка відбування покарання для вагітних жінок і тих, у кого є малолітні діти, звільнення від покарання для неповнолітніх та умовно-дострокове звільнення. Однак практично всі некаральні заходи

пов'язані з винесенням засудження і несуть загрозу повернення до визначеної у вирокі міри покарання.

Актуальність проблеми дослідження обумовлена кількома ключовими аспектами:

1. Забезпечення справедливості: Розуміння суті випробувань та їхнє вивчення допомагає забезпечити справедливість та правову визначеність у кримінальному процесі.

2. Запобігання невинуватості: Глибоке вивчення поняття випробувань допомагає уникнути помилок та недорозумінь, що можуть привести до неправомірного засудження невинних осіб.

3. Адаптація до сучасних викликів: Зміни у суспільстві, технологіях та типах злочинності вимагають постійного вивчення та адаптації кримінального законодавства, включаючи аспекти випробувань.

4. Міжнародне співробітництво: У світлі глобалізації вивчення понять та принципів випробувань стає важливим для забезпечення ефективного міжнародного співробітництва в розслідуванні та протидії злочинності.

5. Забезпечення прав людини: Аналіз випробувань у кримінальному законодавстві допомагає гарантувати дотримання прав людини, зокрема принципу «невинуватості доти, доки вину не буде встановлено відповідно до закону».

Отже, вивчення понять та змісту випробувань у кримінальному законодавстві є актуальним завданням, спрямованим на вдосконалення правосуддя та відповідь на сучасні виклики в галузі правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Визначення поняття «випробування» розглядалися в роботах таких науковців, як О.М. Звенигородський, І.Г. Богатирьов, А.О. Клевцов, О.О. Книженко, О.В. Козаченко, Є.С. Назимко, Є.О. Письменський, Ю.О. Фідри, В.П. Філонов, М.І. Хавронюк, А.М. Яценко, В.О. Меркулова та інші. Кожен з дослідників висловлював власну інтерпретацію сутності цього терміну.

Мета дослідження – проаналізувати сутність поняття випробування у кримінальному законодавстві.

Об'єкт дослідження – випробування за кримінальним законодавством.

Предмет дослідження – зміст випробування за кримінальним законодавством.

Виклад основного матеріалу. Інститут випробування в Україні не має стільки історії, як у Німеччині або США. У порівнянні із західними країнами, де такі заходи кримінальної відповідальності існують вже з ХІХ століття, в Україні на той час лише велись наукові дискусії щодо обґрунтованості їхнього впровадження в кримінальне право. Навіть якщо шукати аналогічні положення у дореволюційному законодавстві, то можна зазначити, наприклад, види звільнення

від покарання за винність у незначних злочинах під порукою, передбачені Соборним уложенням 1649 р. Ці заходи мали умовний характер і, зокрема, передбачали накладання обов'язків на «небезпечних» осіб з дотримання певних правил під загрозою суворого покарання.

Наведені положення далекі від сучасних норм кримінального законодавства, які формують інститут випробувань. Однак сенс цих положень відзначено близьким до ідеї сучасного умовного засудження. Видно, що законодавець того часу розглядав можливість надання злочинцю можливості виправитися без реального відбування покарання, особливо якщо особа винна у вчиненні дій, що вкрай незначні [11, с. 441].

Із набуттям незалежності України відбувся новий етап формування кримінально-правової політики та реформ законодавчого забезпечення кримінально-правової сфери. Початком становлення та розвитку інституту умовного засудження (випробування) в незалежній Україні є прийняття у 2001 році Кримінального кодексу України. Ухвалення 5 квітня 2001 року нового КК України, який набрав чинності з 1 вересня 2001 року, визначило зміну парадигми кримінально-правової політики на розширення сфери застосування покарань без позбавлення волі [12].

Крім нових видів покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, КК України 2001 р. передбачав можливість застосування до окремих осіб кримінально-правового впливу, не пов'язаного із відбуванням призначеного покарання. Цей інститут об'єднав в собі принципи призначення та звільнення від покарання, відстрочки виконання покарання, надаючи можливість засудженому самостійно визначити виконання призначених судом випробувань, виконання випробувань на роботі та відстрочки виконання вироку, що передбачалося КК 1960 р. [5]. Зокрема, цей інститут виділявся випробуваннями звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх, вагітних жінок та жінок з дітьми віком до трьох років [2, с. 4, 8, 32].

Діючий Кримінальний кодекс України визначає окремий інститут кримінального права – звільнення від покарання та його відбування, який включений до Розділу XII КК України. Цей розділ розглядає різні види звільнення від покарання та його відбування, які можна об'єднати у дві основні групи: безумовні та умовні звільнення. Особливу увагу привертають умовні звільнення, пов'язані з пред'явленням особі конкретних вимог, які повинна виконати протягом визначеного іспитового строку (випробувального періоду). Порушення цих умов може призвести до скасування судового рішення про звільнення від покарання та його відбування. До умовних звільнень від покарання та його відбування входять: звільнення від відбування покарання з ви-

пробуванням (статті 75–79 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК), звільнення від відбування покарання для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК), заміна невідбутої частини покарання менш суворим (ст. 82 КК) та інші [3, с. 437]. Таким чином, КК 2001 року визначає відповідні види умовного звільнення та їх характеристику, що відповідає інституту випробування [4].

Таким чином, стаття 75 Кримінального кодексу України передбачає можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. Цей вид звільнення можливий, якщо суд приходиться до висновку про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання. Суд, враховуючи тяжкість злочину, особистість засудженого та інші обставини, робить висновок про можливість виправлення особи без фактичного відбування покарання. У випадку звільнення від відбування покарання з випробуванням, засуджений повинен довести своє виправлення протягом випробувального періоду, виконуючи свої обов'язки передбачені судом. Це звільнення від відбування покарання з випробуванням традиційно розглядається в наукових дослідженнях кримінального права як одна з форм реалізації кримінальної відповідальності. Однак різні правозахисники мають власне тлумачення цього поняття [8].

Серед вчених розглядається погляд А.А. Піонтковського, який пропонує введення кримінально-правового терміну «система випробування». Згідно з його концепцією, це поняття більш точно віддзеркалює сутність правового виникнення умовного засудження [6].

В.А. Ломако висловлює ідею об'єднання всіх видів умовного засудження в єдиний кримінально-правовий інститут під назвою «засудження з випробуванням» [6]. Також в літературі зазначається, що умовне засудження і відстрочка виконання вироку мають спільну рису, а саме, вони є засобами випробування для засуджених. Цей підхід до розуміння випробування як умовного засудження та його різновидів підтримують інші вчені й в умовах сьогодення [7, с. 189]. В теорії кримінального права також можна виявити більш широке розуміння випробування, розглядаючи його як інститут, що представляє собою форму соціального контролю не лише стосовно умовно засуджених і умовно-достроково звільнених, але й всіх осіб, які отримали покарання, не пов'язане із позбавленням волі.

В.П. Філонов та Є.С. Назимко вказують, що навіть за умовами національного кримінального законодавства, звільнення від відбування покарання з випробуванням, хоча й не вважається покаранням, проявляє всі його характеристики та впроваджує певний режим виконання, анало-

гічний до кримінально-правового примусу [10, с. 186]. Ю.О. Фідря переконує, що, незважаючи на деякі спільні риси, звільнення від відбування покарання з випробуванням не має всіх ознак покарання. Покарання є найбільш суворим та екстремальним заходом не лише кримінально-правового впливу, але й державного примусу взагалі. Крім того, покарання може розглядатися як універсальний інструмент впливу на особу, що скоїла будь-який злочин, тоді як інститут випробування застосовується за визначених умов та підстав для конкретних видів злочинів [9]. За М.І. Хавронюком, це є своєрідним проміжним заходом між покаранням і звільненням від покарання. З одного боку, воно володіє ознаками покарання, такими як примусовий захід, застосований від імені держави за рішенням суду, і полягає в закономірно обмежених правах і свободах засудженого. З іншого боку, воно не є справжнім покаранням, оскільки не входить до переліку видів покарань, визначеного, наприклад, у ст. 51 КК України, і прямо класифікується як вид звільнення від покарання, що визначено в КК України (ст. 75–78). Додатково вчений вказує, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є аналогом пробації [1, с. 298].

Наша думка полягає в тому, що остаточне розуміння наукою кримінального та кримінально-виконавчого права «випробування» в даний час ускладнюється двома основними факторами: неоднозначність у визначенні юридичної природи різних форм випробування і, відповідно до цього, нерозв'язаність питання щодо його сутності і змісту. Проблемою є також те, що деякі вчені традиційно вважають юридичну природу і сутність конкретної форми випробування однаковими. Розкриття юридичної природи нового правового явища, хоча дозволяє наблизитися до розуміння сутності цього явища, не обов'язково передбачає вивчення його основ виключно в контексті кримінально-правової сфери. Розкриття сутності вимагає глибокого розуміння механізму формування нового явища та відмежування його від інших суміжних правових структур. При дослідженні сутності, важливо виокремити найзначущі аспекти в його сучасному статусі.

Висновки. Узагальнюючи, варто наголосити, що розгляд випробування як кримінально-правового явища має велике значення як вихідна точка для стратегічної лінії адаптації законодавчої регламентації системи кримінально-правового примусу до сучасних правових реалій. В цьому контексті, слід розглядати випробування як повноцінний правовий інститут, який складається з взаємопов'язаних юридичних норм, регулюючи певний вид суспільних відносин, схожих за характером і пов'язаних між собою. Об'єктом регулювання цього інституту є взаємовідноси-

ни між засудженим і державою в тих випадках, коли суд визначає можливість заміщення для засудженого каральних обмежень, які не передбачають позбавлення волі, на інші обмеження. При цьому важливо враховувати, що формування нового комплексу норм у кримінальному праві, яке є основною галуззю для інших галузей права, пов'язаних із кримінальною сферою, не може обійтися без внесення відповідних нормативних змін у кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.
2. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально виконавче право»; Національний університет внутрішніх справ, м. Харків, 2003. 207 с.
3. Конопельський В.Я., Резніченко Г. С. Деякі проблеми правозастосування звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 436–438.
4. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 27.11.2023).
5. Марченко О.А. Умовне звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності: відповідність законодавства деяким міжнародно-правовим стандартам. 2022. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/49.pdf> (дата звернення: 27.11.2023).
6. Мурадян Г.Р. Інститут випробування у кримінальному законодавстві України: історія, становлення та розвиток. 2023. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/362a4527-f25f-4b4a-8a4d-575d5386529a/content?page=192>. (дата звернення: 27.11.2023).
7. Мурадян Г.Р., Конопельський В. Я. Юридична природа, зміст та сутність випробування як кримінально-правового явища: деякі теоретичні проблеми. *Кримінально-правові та кримінологічні аспекти про-ти*, 2020. С. 192.
8. Резніченко Г.С. Історичні витоки становлення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. 2021.

- URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287328>. (дата звернення: 27.11.2023).
9. Фідря Ю. Стан та перспективи вдосконалення інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. URL: http://historylaw.eeun.edu.ua/publ/2_92_2014/rozd. (дата звернення: 27.11.2023).
 10. Філонов В. Реформування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням у світлі сучасних тенденцій гуманізації пенальної політики України. *Право України*. 2010. № 3. С. 184–189.
 11. Шило І.В. Окремі питання звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (4), 2023. С. 441–445.
 12. Юріков О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*, (5), 2021. С. 146–151.